

FRIEDRICH SCHOLZI MEENUTADES

Friedrich Scholz

Foto: Interdisziplinäres Balti-Uuringute Instituut (Münster)

27. mail 2016 suri oma kodus, Vestfaali väikelinnas Sendenhorstis, Münsteri ülikooli emeritprofessor Friedrich Scholz. Friedrich Scholz sündis 1. märtsil 1928 Hamburgis, kus ta ka 1947. aastal gümnaasiumi lõpetas. Sama linna ülikoolis alustas ta õpinguid võrdleva keeleteaduse alal. Hamburgis oli 1946. aastal asutatud Eesti kultuuriloogi seiskohalt oluline Balti ülikool, mis viidi 1947. aastal Pinnebergi – tänu sellele ülikoolile jõudsid noore üliõpilase teadvusse balti keeled. Tema põhihuvi oli siiski slavistika ning 1952. aastal valmis tal väitekiri „Uurimusi slaavi keelte perifrastilise perfekti ajaloo” („Studien zur Geschichte des umschriebenen Perfekts in den slavischen Sprachen”), millega ta kaitses 1953. aastal Hamburgi ülikoolis doktorikraadi.

Samas ülikoolis 1959. aastal sooritatud habilitatsioon oli veel võrdleva keeleteaduse alalt, kuid seejärel keskendus teadlane üha enam kirjandusele, esmalt slaavi keelte vallas, millele hiljem lisandusid balti keeled, niisiis läti, leedu ja XVII sajandil välja surnud preisi keel. 1962 sai temast Mainzi ülikooli slavistika professor Gernersheimis, 1966. aastal järgnes samanimeline professuur Münsteri ülikoolis. Alates aastast 1968 oli Scholz Münsteri ülikooli slavistika ja baltistika professor ning vastava instituudi direktor.

Varsti pärast ameti vastuvõtmist laienes teadlase huvid ringi veelgi ning 1970. aastatel õppis ta autodidaktina selgeks eesti keele. Selle otsene tulemus oli kümnekond eesti kirjandust käsitlevat artiklit ning monograafia Baltimaade kirjandusest. Scholzi põhiautoriks sai Anton Hansen Tammsaare, kelle kohta ta kirjutas kolm süvenenud artiklit¹ ning kelle lühiproosast ta pani kokku paarikümnest novellist ja miniatuurist koosneva valiku, mille tõlkis koos oma abikaasa Barbara Scholziga saksa keelde. See osutus esimeseks

¹ Anton Hansen Tammsaare (1878–1940). *Estnische Prosa zwischen Realismus und Moderne*. – A. Tammsaare, *Die lebenden Puppen*. Prosa in Auswahl. Aus dem Estnischen ins Deutsche übersetzt von Barbara und Friedrich Scholz. Mit einer Einleitung von F. Scholz. München: Wilhelm Fink, 1979, lk 7–44 (e.k: Anton Hansen Tammsaare (1878–1940). Eesti proosa realismi ja modernismi vahepeal. Tlk J. Kross. – Tammsaare maailmakirjanikuna. Kolm välismaa Tammsaare-uurijat. Koost E. Treier. Tallinn: Olion, 2001, lk 100–128); *Ausdrucksformen des Paradoxen in Anton Tammsaares Roman „Der neue alte Teufel aus dem Höllengrund”*. – Jubiläumsschrift zum fünfzigjährigen Bestehen des Slavisch-Baltischen Seminars der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster. Münster, 1980, lk 151–165 (e.k: Paradoksi väljendusvormid Anton Hansen Tammsaare romaanis „Põrgupõhja uus Vanapagan”. Tlk T. Relve. – Tammsaare maailmakirjanikuna, lk 129–142; mõlema eestikeelse artikli arvustused: O. Kruus, Tammsaare tähendus avaramaks. – *Keel ja Kirjandus* 2002, nr 4, lk 293–295; H. Kään, Uue sünteesi ootel. – *Keel ja Kirjandus* 2004, nr 9, lk 704–706); *Die Entwicklung des poetologischen Systems A. H. Tammsaares im Rahmen der Entwicklungstendenzen der europäischen Literatur*. – *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugriarum*. Pars VII. Turku, 1981, lk 421–426.

Lääne-Saksamaal ilmunud Tammsaare tõlkeks.²

Edaspidi tutvustas Scholz eesti kirjandust mitmes käsiraamatus³ ja avaldas artikleid eriküsimuste kohta⁴. Samuti leidis ta aega Jaan Krossi⁵ ning Marie Underi⁶ luule käsitlemiseks. Leidub ka laiemat kultuuriloolise teemaasetusega uurimusi.⁷

² A. Tammsaare, Die lebenden Puppen. Prosa in Auswahl. Aus dem Estnischen ins Deutsche übersetzt von Barbara und Friedrich Scholz. Mit einer Einleitung von F. Scholz. München: Wilhelm Fink, 1979.

³ Baltische Literaturen. – Weltliteratur im 20. Jahrhundert. 5. kd. Reinbek: Rowohlt, 1981, lk 123–130 (lk 125–127: Die estnische Literatur); Estnische Literatur. – Harenbergs Lexikon der Weltliteratur. Autoren – Werke – Begriffe. 5 köidet. Dortmund: Harenberg Lexikon-Verlag, 1989. 2. kd, lk 890–891.

⁴ Entwicklungstendenzen der Lyrik in den baltischen Literaturen im Rahmen der Sowjetliteratur in den Jahren 1960–1970. – Baltisches Jahrbuch 1985, lk 96–121; Die baltischen Literaturen. Gemeinsamkeiten und Unterschiede. – Baltisches Jahrbuch 1988, lk 198–215; Fünf Jahre Geistesfreiheit. Literatur im Baltikum nach der Wende. Die Baltischen Staaten im 5. Jahr der Unabhängigkeit. Eine Bestandsaufnahme. Beiträge zu einem internationalen Symposium in Münster 14./15. November. Toim F. Scholz, W. Tenhagen. (Veröffentlichungen des Slavisch-Baltischen Seminars der Universität Münster 7.) Münster: Lit Verlag, 1997, lk 189–200; Zum Problem des Zeitpunkts der Entstehung einer eigenständigen Schönen Literatur in den Ländern des Baltikums. – Baltistik: Aufgaben und Methoden. Toim A. Bammesberger. (Indogermanische Bibliothek: Reihe 3, Untersuchungen; Band 19.) Heidelberg: C. Winter, 1998, lk 387–400.

⁵ Die Befreiung des Wortes und die Befreiung durch das Wort. Zum Werk und Wirken des estnischen Dichters Jaan Kross. – Contacts de langues et de cultures dans l'aire baltique. Contacts of Languages and Cultures in the Baltic Area. Mélanges offerts à Fanny de Sivers. Toim M. M. J. Fernandez, R. Raag. (Uppsala Multiethnic Papers 39.) Uppsala, 1996, lk 227–241.

⁶ Marie Under: Das lyrische Werk. – Kindlers Neues Literatur Lexikon. 22. kd (Supplement). München: Kindler, 1998, lk 620–621.

⁷ Die baltischen Literaturen und die russische Literatur. Probleme der Entstehung

Scholz'i kõige tähtsamaks kirjanduslooliseks panuseks oli 1990. aastal ilmunud monograafia „Baltimaade kirjandused. Nende teke ja areng”.⁸ Selles vaatlleb autor kõrvuti ja osalt võrdlevalt eesti, läti ja leedu kirjanduslugu, mida keegi pole nii ulatuslikus mahus teinud – kas või juba seetõttu, et teadlasi, kes oskavad korraga neid kolme keelt, on maailmas äärmiselt vähe. Scholz aga mõistis kõiki neid keeli ja võis kasutada neis ilmunud allikaid, mistõttu tema monograafia on hädavajalik teatmeteos igähele, kes tahab tundma õppida eriti Baltimaade kirjanduste varasemat aega nii nende rööpseis kui ka erinevais aren-

und Entwicklung eines multinationalen Literaturverbandes. – Prinzipien der Literaturgeschichtsschreibung. Beiträge vom ersten Deutsch-Sowjetischen literaturwissenschaftlichen Symposium in Göttingen vom 22.–26.6.81. Toim R. Lauer, H. Turk. Wiesbaden: Harrassowitz, 1988, lk 109–121; Die Entstehung eines einheimischen Schrifttums und die Anfänge einer schönen Literatur in der Region des Baltikums als Resultat der Symbiose zwischen Balten und Deutschen. – Deutsche, Slawen und Balten. Aspekte des Zusammenlebens im Osten des Deutschen Reiches und in Ostmitteleuropa. Toim H. Hecker, S. Spieler. Bonn: Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, 1989, lk 41–54; Sprache und Nationalität im Baltikum. – Feier zur Eröffnung des Instituts für Interdisziplinäre Baltische Studien an der Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster. Tag der Baltischen Geschichte. 26. Januar 1993. Münster, 1994, lk 59–72; Die Rolle der Geistlichkeit bei der Entwicklung der Schriftsprachen des Baltikums. – Tausend Jahre Nachbarschaft. Die Völker des baltischen Raumes und die Deutschen. Toim W. Schlau. München: Bruckmann, 1996, lk 251–259; Sprache und Nationalität im Baltikum. – Über Muttersprachen und Vaterländer. Zur Entwicklung von Standardsprachen und Nationen in Europa. Toim G. Hentschel. Frankfurt a. M.–Bern etc.: Peter Lang, 1997, lk 265–276.

⁸ Die Literaturen des Baltikums. Ihre Entstehung und Entwicklung. (Abhandlungen der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften 80.) Opladen: Westdeutscher Verlag, 1990; arvustus: H. Peep, Eesti kirjandus kaugvaates. – Akadeemia 1991, nr 2, lk 398–401.

guis. Scholzi peateos, aegumatu väärtusega algatus, leidis tee paljudesse raamatukogudesse ja põlistab selle autori nime jäädavalt teaduslukku.

Käesoleva kirjutise mõlemal autoril on Scholziga olnud isiklikke kokkupuuteid ning neil on põhjust teda tänumeelses meenutada. Cornelius Hasselblatt tutvus Scholziga 1980. aastate keskpaiku ühel konverentsil Saksamaal. Sestpeale oldi ühenduses umbes veerand sajandit, ja ehkki kontakt ei olnud eriti tihe, kohtuti aeg-ajalt ikka. Mingil perioodil on Hasselblatt ka Scholzi käe all töötanud ning ühe ta projekti koosseisus oma esimesi Saksa marku teeninud.

Jaan Undusk tutvus Scholzi loomingu esmalt tema peateose „Baltimaade kirjandused” vahendusel; selle laenukas talle oma ametikapist (määramata tähtajaks!) Eesti Kirjanike Liidu tollane sekretär Mati Sirkel. Undusk tunnustas Scholzi saavutust ühes pikemas uurimuses, ehkki möönis, et teose üldpilti kipuvad häirima „pisiseikade kuhilad”⁹; ta saatis teksti ka Scholzile endale. Vastuseks läkitas Scholz oma Tammsaareteemalised artiklid. Nõnda sigines kahe eri põlvkonnast uurija vahel veidi ootamatu kontakt ning Undusk kutsuti 1994. aastal osalema kaastööga Scholzi 70. sünnipäevale pühendatud *Festschrift*’is (1999). Sama aasta juuni algul andis Scholz kirja teel teada, et on kuratooriumi liikmena esitanud Unduski kandidatuuri rahvusvahelise J. G. Herderi auhinna saamiseks. Kandidaat ise oli sellest teatest positiivses mõttes pöurutatud ja saatis Scholzile mõni aeg hiljem järgmised read (kiri oli eestikeelne, nagu Scholz seda oli palunud): „Elus on huvitavaid kokkusattumusi. Septembri alguses helistas mulle hr. Cornelius Hasselblatt Göttingenist ja küsis, kas ma ei tahaks Travemünde Ostsee-Akademie’s toimuvatel Herderipäevadel kõnelda Herderi ja Eesti suhetest. Teema oli mulle uus ja esialgu ma kõhklesin, kuid kujundasin asjast siiski

kahe kuu jooksul mingi oma ettekujutusele vastava pildi. Nõnda esinesingi ma novembri algul Travemündes ettekandega, mille ka käesolevale kirjale lisan. Kahtlemata mõjutas minu otsust teadmine, et Te olete mind Herderi auhinna kandidaadiks esitanud. Sellises rollis on ju loomulik Herderi loomingu pisut lähemalt tundma õppida ja tema panust (kaudset, aga küllalt olulist panust) eesti kultuuris lahti mõtestada” (24. XI 1994).

Herderi-auhinna üleandmisel 1995. aasta mais Viinis sõlmiti ka isiklik tutvus. 1996. aasta novembris külastas Undusk, kes tegi tollal stipendiaadina uurimistööd Marburgi Herderi-Instituudis, Scholzi ja tema abikaasat nende kodus Sendenhorstis. Meelde on jäänud, kuidas proua Barbara hommikuti pendlit võngutas, et näha, kas tuleb ka hea päev. Seejärel külastati ridamisi Müns-teri muljet avaldavaid kirikuid. Kirjavahetus ja separaatide vahetamine kestis hiljem pikki aastaid.

Oluliste isikutega seostub ikka veidi naljakaid seiku. Friedrich Scholz oli kirklik keelepuurija ja see võis mõnikord viia lingvistiliste ületõlgendusteni. Nii näiteks paneb ta oma kirjandusloos Suve Jaani jutustuse „Luige Laos” (1843) pealkirja (mis on pärisnimi) saksa keelde ümber kujul „Der Untergang des Schwans” (‘luige hukkumine’). Jaan Unduskile saadetud esimese kirja ümberikul seisis viisakas pöördumine „Hr. Jaan Undusule”, misjärel adressaat end peaaegu udusulena tundis õhku kerivat. Scholz aga tõlgendas perenime lihtsalt liitsõnana, mille tagumist poolt käenas alaleütlevas (nagu saksa pöördumine nõuab) kõigiti korrektselt.

Kena on meenutada üht kohta Scholzi ja Hasselblatti kirjavahetusest, mis annab sügava sissevaate heasüdamliku, sõbraliku ning tõsise õpetlase iseloomu. Kui Scholzil oli 2003. aastal järjekordne juubel (75. sünnipäev), saatis Hasselblatt talle õnnitluskaardi, milles viitas ühele teisele juubelile: nimelt oli seltsamal aastal Tammsaare 125. sünniaastapäev, sest Scholz on oma uurimisobjektist täpselt pool sajandit noorem.

⁹ J. Undusk, Saksa-eesti kirjandussuhte tüpoloogia [III]. – Keel ja Kirjandus 1992, nr 12, lk 721.

Aga kattuvusi on veelgi. Scholzi sünnikuupäev (1. märts) on ühtlasi Tammsaare surmapäev. Sestap küsiski Hasselblatt sünnipäevaõnnitluses naljaga pooleks, kas Scholz oma 12. sünnipäeval teadis või tundis, et Kirde-Euroopas on just nüüd surnud üks suurkirjanik.

Ning Scholz vastas järgmist: „Muidugi ei teadnud ma oma kaheteistkümnendal sünnipäeval veel midagi just sel päeval katkenud suure Tammsaare maisest eksistentsist; tõenäoliselt ei teadnud ma isegi eesti keele olemasolust. Õieti ei olnud ma seda [päevade kokkulangevust] endale siia maani päriselt teadvustanud. Aga nüüd ei pea ma ju õnneks enam selle üle pead murdma, kuidas kõik on omavahel seotud, sest varsti kogen seda omal nahal piisavalt, sedagi, kas ja kuidas oli Tammsaare käsi män-

gus, et just mina pidin temast ja eesti kirjandusest midagi paberile panema. Kahju, et ma Teile sellest siis enam aru ei saa anda. Aga kes teab. Kindluse mõttes peaksime enne seda veel teineteist korra nägema” (18. III 2003).

Scholz uskus väga aredalt teispoolestusse ning pidas võimalikuks, et pärast surma saab ta kokku Tammsaarega. Nüüd on see aeg tulnud ning meie, allesjäänud, võime vaid kujutleda, kuidas kusagil kõrgustes löövad omavahel käed Friedrich Scholz, Balti kirjakultuuride tähtsamaid edendajaid XX sajandi lõpu Saksamaal, ja A. H. Tammsaare, kes on hea sõbra ootel viibinud juba 76 aastat.

CORNELIUS HASSELBLATT,
JAAN UNDUSK